

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2007
FORFATTER:	Christian Frederik Scheel
TITEL:	Joakim Scheel, gartner på Koldinghus.
KORT RESUME:	Urtehaven syd for Staldgården blev anlagt i 1660erne. Gartnerens børn fik først hans løn efter hans død.

JOACHIM SCHEEL, GARTNER PÅ KOLDINGHUS

AF CHRISTIAN FREDRIK SCHEEL

Under mit arbejde med at lave slægtsbogen "Slekten Scheel i Danmark og Norge" har jeg fundet ud af, at min 5 gange tipoldefar ikke har fået sin rette plads i Danmarkshistorien og især i Koldinghus' historie, hvilket jeg derfor her vil søge at råde bod på. En af grundene hertil er formentlig, at amtsregnskaberne for Koldinghus Amt for perioden 1662-ca 1680 ikke længere findes.

Til Koldinghus hørte en stor urtehave, der ikke kun forsynede Koldinghus, men også hoffet i København. Haven var anlagt i midten af 1500-tallet. Den første gartner, der kendes, er urtegårdsmand Hans Skotte, der blev ansat i 1578.

Peter Sørensen, der havde været gartner ved urtehaven siden 1643, døde i 1665. I den anledning skulle der, inden eftermanden, Thomes Rafn, tiltrådte pladsen, foretages et syn over gartnerbolig og have. Dette syn blev foretaget den 6. april 1665 af "otte trofaste dannemænd" og "hiemlet med oprakte fingrer og eed". Resultatet er en nøje beskrivelse af gartnerens bolig, samt af havens meget "brøstfældige" tilstand.

Dette var ikke nogen ønskesituation for Thomes Rafn, og det varede da heller ikke mere end et par år, før kongens urtehave igen fik ny gartner. 1. januar 1667 bliver "prins Christians urtegårdsmand", Joachim Scheel fra København, slotsgartner på Koldinghus.

Hvordan gik det så med Thomes Rafn? Han blev forflyttet til Skanderborg Slot, og han giftede sig endog med sin forgængers enke, Peder Sørensens enke Maren Hansdatter. Det kan læses i kirkebogen fra Kolding Kirke den 30. oktober 1668.

JOACHIM SCHEELS UNGE ÅR

Joachim Scheel var født ca. 1632. Nøjagtigt når og hvor vides ikke, kun fortæller en højst usikker slægtstradition, at han var søn af Magdalene Reimers og Heinrich Scheel, der var officer under den flamske hærfører J. T. Tilly, der slog Christian IV i slaget ved Lutter am Barenberg i 1626. Af Magdalene og Heinrichs sønner kom tre af dem som helt unge til Danmark, nemlig Hans, Joachim og Markus.

I sin tidlige ungdom boede Joachim i København. Vi finder ham første gang dokumenteret, da der i januar 1659 blev holdt mandtal over "dem, der kan gå tilvolds" – anledningen var, at den svenske konge Carl X Gustav året før var gået over isen fra Jylland til Sjælland og nærmede sig hovedstaden med sin hær. Joachim Scheel boede i Fiolstræde i Klædebo Kvarter, og han står anført som nådler eller nålemager. I et tidligere mandtal fra oktober betegnedes han som fattig. Det noteredes dog også, at han og

hans bofælle Oluf Koch, der også var fattig, havde plads til, at en soldat kunne tages i indkvartering.

I januar 1659 kunne hele Kvarteret Klædebo stille godt 600 mand, og kompagniet stod stormnatten den 10. februar 1659 under bager Mikkel Røbcke på kurtinen fra Ny Nørreports Bastion til Rosenborgs Bastion. Vi kan forestille os Joachim, nålemageren, 27 år gammel, kæmpende på Nørrevold, skulder ved skulder med sine naboer fra Fiolstræde.

Joachims indsats under stormen på hovedstaden synes ikke umiddelbart at have medført nogen glorie, men noget senere betegnes han "prins Christians (den senere kong Christian V) urtegårdsmand", og nu er han ikke længere fattig; han ejer et hus i Hellig Gejstes Stræde og har bygget hus på en mark, han ejer, i Klerkegade op mod Kongens Have. Han har også et gartneri "mod Østerport".

Joachims kvalifikationer som gartner kender vi ikke. Måske havde han, som en slægtstradition antyder, været en tur i Holland og lært havekunsten der.

19. december 1663 fik "Urtegaardsmand Jochim Scheel og Margreta Catarina Folckers" bevilling til vielse hjemme i huset. Det har været hævdet, at hun var født Folckers-ahm af en militær adelsslægt, men dette er tvivlsomt. Parret fik to døtre begge født i København, Magdelene født 1665 og Martha, født 1666.

SLOTSHAVEN I KOLDING

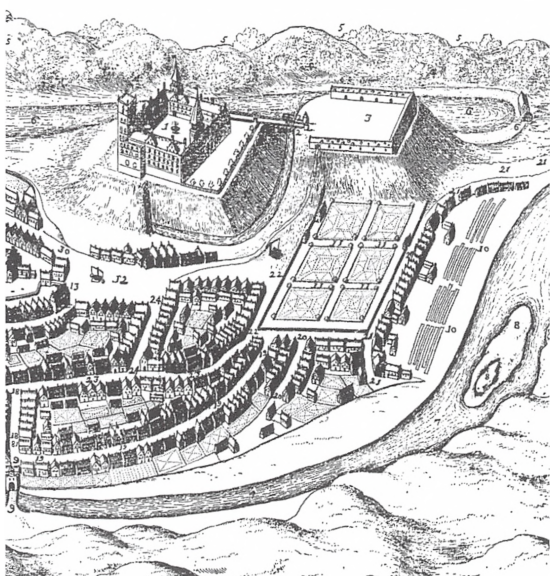
I 1667 flyttede familien til Kolding. Joachim Scheel blev udnævnt til slotsgartner på Kol-

dinghus med en årlig løn på 161 rigsdaler. Han efterfulgte som nævnt Thomes Rafn. Nu skulle slotshaven ved Koldinghus sættes i stand og bygges om til barokhave. Kanalsystemet i slotshaven blev anlagt i foråret 1668, og i maj arbejdede 180 mand, udstationeret fra garnisonen i Fredericia med gravearbejdet og kløvning af sten. Samme år blev gartnerens løn forhøjet til 233 rigsdaler.

Christian V tog som kronprins tilsyneladende hver sommer ophold på Koldinghus, men besøgene var kortvarige. Han må have haft et betydeligt følge med, for der var ikke hø og korn nok til dem i Koldinghus stald- og ladegård. Derfor blev gården Fovslet i Ødis sogn ved en særlig bevilling i en periode henlagt under Koldinghus, for at kronprinsen kunne få hø og korn derfra.

I 1668 blev slotshaven lagt om til et helt stramt og regulært barokanlæg bygget op over tre vandbassiner i hesteskoform med den åbne side mod Staldgården. Midterfeltet var opdelt i fire kvarterer, der igen var underopdelte i fire kvadrater. Hovedakserne var ad broer ført over bassinerne til et stisystem på bassinernes yderside. Haveanlægget var omsluttet af en tæt træække langs havens nye plankeværk. Skråningen op mod Staldgården i havens nordlige del angives at have været tilplantet med træer.

Det nye haveanlæg blev, som mange andre af den tids store jordarbejder, til ved en større militær indsats, dog uden den militære ledelses velsignelse. Bjørn Westerbeek Dahl skriver: "Fredericias kommandant Diderich Busch var godt utilfreds med at have så mange mand beskæftiget andetsteds, og Fredericias militæringenieur Gottfried Hoff-

Udsnit af Peder Hansen Resens prospekt af Kolding fra 1677 i Atlas Danicus. Slot og staldgård er drejet i forhold til hinanden, men haven er korrekt placeret syd for Staldgården.

mann havde klaget til ham over ikke at få folk nok til det vigtige arbejde i fæstningsbyen". Hoffmann havde selv "en tid lang" været på inspektion i Kolding og forsømt arbejdet i Fredericia.

I august 1668 blev Joachims første søn født i Kolding og døbt Hans Heinrich. I Kolding Kirkebog er for søndag den 9. august indført: "den XII Trinit. Jochum Sheell Gardener paa Slotted Hans Søn Hans Henrich. Faddere: Major Peder Juell; Rittmester Jørgen von Prozwidz; Captein Klamp; Captein Keiffuss; Dorthe Iver Pedersens; Anna Cathrin Ottho von Øsen; Anne Margrett Shelle". Det er ofte af interesse at vide, hvem fad-

derne ved en dåb er, fordi det kan bidrage til indsigt i forældrenes omgangskreds og sociale status. Blandt fadderne her var altså ritmester Jørgen Prozwidz, hvis korrekte navn var Georg von Proschewisch og hans datter Anna Catharina, gift med tolder og postmester i Odense, Otto von Oesede. Anne Margrete var datter af Joachims ældre bror Hans og 17 år gammel.

I 1669 var gartnerlønnen 300 rigsdaler, og i 1671 får Joachim en ekstra "benådning" på 100 rigsdaler, i hvilken anledning Joachim Scheel den 22. maj 1671 fik nyt kgl. bestallingsbrev som "gartner ved vort Slot Koldinghus".

RIGET FATTES PENGE OG LØNNEN UDEBLIVER

Riget var imidlertid i prekær pengenød. Joachim Scheel havde allerede 600 rigsdaler til gode. Skatkammeret, senere kaldet Rentekammeret, prøvede at ordne dette ved at udstede en anvisning til tolderen i Odense, Otto von Oesede, som skyldte kronen 654 rigsdaler. Han var ikke indstillet på at udbetale pengene frivilligt, og derfor stævnedes Joachim ham den 6. marts 1672 for Odense Rådstueret med følgende begrundelse. "Ærlig, agtbar og velfornemme urtegaardsmand Jochum Scheel" trængte pengene umiddelbart, "efterdi samme penge til hans kgl. majestæts have og gevækst ved Koldinghus behøves, hvilken efter årsens tid ingen forhandling eller forsømmelse kan have". Oesede blev dømt til at betale, men i mellemtiden havde den drevne tolder og postmester søgt kongen om eftergivelse af sin gæld, hvilket kongen bevilgede. Herefter måtte Skatkam-

meret beklage, at den udstedte anvisning var trukket tilbage.

I mellemtiden havde Margrethe Catharine og Joachim fået en datter, som blev døbt Abel Catrine den 6. juli 1670. Hendes faddere var "Hr. Henrich Randzow Kong. Raad og Commissarie; W. Ulrich Sandberg Ob. lieutenant og Commissarius; Rudolph Faust Amptsshriffuer; Margrete Fabian Zölnerin; Abigael Anchersdatter". Rudolph Faust var amtsskriver 1667 og borgmester i Kolding fra 10. maj 1672 til sin død. Ved sin død i maj måned 1686 ejede han i Kolding en gård i Østergade (nr. 17) med have ud til kongens urtehave, vurderet til ialt 400 rigsdaler, to hosliggende boder (den ene blev kaldt "Toldboden") vurderet for 50 rigsdaler, en hestemølle norden op til gården 66 rigsdaler 4 mark, en gård ved torvet, tidligere Povl Beenfelds, 200 rigsdaler mm.

Året efter fik Margrete og Joachim endnu en datter Anne Dorthe, døbt den 31. juli 1672. Faddere var her: "Mag. Ansgarius Ansgarij Scholae Rector". Ancher Anchersen var født i Kerteminde i 1644, hvor hans mor, Anna Jeremiassen Wolf havde begivet sig hen på grund af krigsurolighederne i Jylland. 1661 blev han student ved Odense Skole og var 1668-1682 rektor ved Koldings Latinskole, derefter sognepræst i Kolding og provst til 1693, og på samme tid prins Frederiks (den senere kong Frederik 4.) confessorarius og hofprædikant på hans udenlandsrejse i 1692. 1693-1701 var Ancher Anchersen biskop over Ribe stift. Han døde i 1701. Der var flere faddere: "Henrik Niemand Tolder; Anthony Borchmand Fiskmester; Lene Wde Bertelsens; Agatha H. Ancher Mogensens (Ancher Mogensens var tidligere borg-

mester i Kolding) samt Maren Pedersdatter". Maren var datter af Peder Udsen, rådmand og kirkevæрге i Kolding, og hun blev gift 1673 med rektor Ancher Anchersen.

Tiden gik, og Joachim fik hverken udbetalt løn eller erstatning for sine udlæg. I mellemtiden røg han uklar med Otto Bille og flere af byens ledende borgere. Det skyldtes, at broderen Hans Scheel som overjægermester Vincentz Joachim Hahns fuldmægtig havde foretaget en betydelig skovhugst i Koldingområdet, og så havde samme Hans uden videre gjort sin bror til sin fuldmægtig, mens han selv i vinteren 1673 var i Sønderjylland for at ordne en anden sag på overjægermesterens vegne.

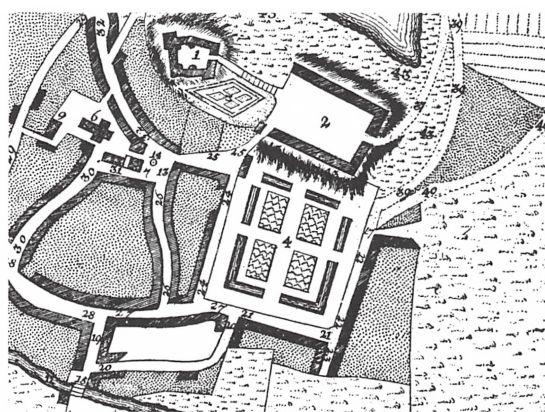
Otto Bille beskyldte Joachim for forsømmelse som slotsgartner, "og havde det været bedre, at Joachim Scheel havde taget vare på slottets have, som en gartner burde gøre, og ikke den ladet fordærve og ruineres, end at befatte sig slottets marker og gærder at eftermåle, som hannem aldeles intet vedkom". Desuden kom Joachim i konflikt med borgmester Rudolf Faust, da denne havde konfiskeret hans hest og vogn med 3 sække malt, fordi han mente, at slotsgartneren havde unddraget sig konsumptionsafgift. Dette viste sig dog at være en fejltagelse, men samtidigt skete det uheldige, at hesten døde. Sagen blev af Kolding Rådstueret henvist til Viborg Landsting, hvis uklare kendelse Joachim ankede til Højesteret, som tilkendte ham 20 sletdaler i erstatning for den døde hest. Videre kom Joachim på kant med amtsskriveren på Koldinghus, Mathias Zihm. Det var en alvorlig sag, da amtsskriveren sad på pengekassen, og det var netop pengesager, de to ikke var overens om.

For dog at få nogle af de penge, han havde til gode, klagede Joachim til Skatkammeret. Skatmester Holger Vind pålagde nu flere gange amtsskriveren at udbetale gartneren hans løn og udlæg forud for alle andre, som havde penge til gode, fordi hans tilgodehavende gik så langt tilbage i tiden. I november 1673 pålagde Viborg Landsting Mathias Zihm at betale slotsgartneren. Amtsskriveren kunne ikke eller ville ikke betale og ankede til Højesteret, som tog sagen op i september 1674. Højesteret omstødte kendelsen og bemærkede, at sagen burde vært henvist til Skatkammeret(!).

Offentlig pengemangel var et gennemgående problem både i centraladministrationen og i lokaladministrationen. Byen Kolding var fattig – som landet som helhed. Da Christian V var i Kolding i 1672, manglede borgervæbningen en tromme. Først i 1675, da dronningen ”skulde festlig begges”, fik man råd til at anskaffe et par trommer. Penge til højst påkrævet genopbygning af slottet fandtes heller ikke. I 1673 sælges en gammel kobberkedel – den har været indmuret i et bryggers på Koldinghus, ”hvor kongens stald nu er” – med den tilføjelse, at pengene for den skal anvendes til bl.a. Kæmpetårnets reparation. Byens indbyggerantal var i denne periode snarere for nedadgående end opadgående. I 1672 var der ifølge den såkaldte grundtakst 1094 indbyggere. For at tallet ikke yderligere skulle synke, blev det sågar forbudt borgerne at flytte fra byen!

Men Hans og Joachim Scheel var imidlertid opfindsomme nok til at skaffe sig indtægter. Her gengives et retsreferat fra Anst Herreds tingbog fredag den 14. maj 1675:

”Peder Bertelsen fører på vegne af amt-

Udsnit af H.G. Sonnins kort over Kolding udgivet i Danske Atlas ved Hans de Hofman og Jacob Langebek, 1768.

manden vidner. Varsel til Hans Skeel og Jokum Skeel, som varselsmændene har talt med i Kongens Have i Koldinghus. For Seest bymænd bevidnes, at hver mand, både hel- og halvgårdsmænd og boelsmænd måtte udlove og forskaffe Hans Skeel en skp. malt, før end han dem ville tillade eller forunde gærdsel og stave i skoven at hugge til deres enge og korn med at indhegne”. Oluf Jensen kørte kornet til Kolding og leverede det sammen med Erik Christensen og Christen Pedersen Smed til Jokum Skeels hustru, der tog imod det. For Hjarup vidner Christen Snogdal, Johan Christensen, Kjeld Gregersen, Jens Lauridsen og Christen Halkjær, at de på samme måde måtte betale med rug. Det kørte Johan Christensen til Kolding og leverede det til Jokum Skeel. Lignende vidnesbyrd findes fra Skanderup, Højrup, Ferup, Vrå og Uhre.

Årene gik. Slotshaven krævede sit, men kongens kasse var stadigvæk tom, og Joa-

chim Scheel fik ingen penge, hverken til dækning af driftsudgifter eller til løn. Fra nytårsdag 1671 til 10. marts 1675, da han "bestillingen er quitbleffuen", havde Joachim ikke fået udbetalt løn og heller ikke dækket sine udlæg. I denne uholdbare situation forlod han så Kolding og vendte tilbage til København. Han fratrådte 10. marts 1675, uden for vanlig termin og lige før våræsonen.

TILBAGE TIL KØBENHAVN

I marts 1675, mens familien var i færd med at flytte tilbage til København, fik Margrethe og Joachim en søn døbt Joachim Ernst. Blandt fadderne var rådmænd Jon Pedersen, apoteker Johan Adolf Møller, Tønde Hansen fra Odense, Margrethe Beenfeldt, Susanna Scheel (gift med Markus, den yngste af de tre brødre) og Dorthea Andersdatter Boller.

Den næste kendte urtegårdsmand ved Koldinghus er Joachim Saltau, der var i stillingen i ca. 40 år. Han blev i 1725 efterfulgt af sønnen Frederik Saltau. Hvem der havde ansvaret i tidsrummet 1675 til o.1685, vides ikke. Måske kom Thomes Rafn tilbage fra Skanderborg.

Efter tilbagekomsten til København virkede Joachim Scheel som handelsgartner i hovedstaden i nogle år. Her havde han et gartneri "mod Østerport". En datter Anna Maria blev født i København, og derefter fulgte en datter Sophie Elisabeth, som døde som barn. Familien boede nu i Adelgaden. Her lå "Jochum Scheels huus med en liden wonning til Klerckegaden" (nær ved Rosenborg slot og have).

11. april 1676 skriver Joachim Scheel på tysk en ansøgning til kongen. To gange før havde han bedt om at få kongens gæld til ham dækket. Skatkammeret havde også givet amtsskriveren i Kolding ordre om det, "men hvor skarpe og strenge også de kgl. befalinger og de udfærdigede ordrer har været, så har jeg dog selv ikke kunnet udrette noget hos amtsskriveren og ingen penge fået. Da jeg imidlertid ikke vil komme i Deres Majestæts unåde, men hellere vil befordre havens bedste og bringe den i god stand og holde den vedlige, så har jeg lånt penge hos andre ærlige folk mod rente og dermed betalt arbejdsfolk fra år til år, på samme måde købt materialer ind, holdt vedlige og gjort, hvad der ellers var nødvendigt. Men nu, da jeg ikke længere er i kongelig majestæts tjeneste, bliver jeg fattige mand hårdt forfulgt af mine kreditorer på grund af min gæld og tilholdt at betale eller at tåle tvangsmidler".

Noget resultat af denne ansøgning er ikke kendt, men i oktober 1681 gav kong Christian V befaling til rentemester P. Brandt om, at Joachim Scheel skulle være voldmester på citadellet Frederikshavn, en del af Københavns fæstning.

Joachim Scheels hustru Margrethe Catharine døde i 1683 og blev bisat 12. juni i St. Petri Kirke. 5. april 1685 døde Joachim og efterlod sig flere mindreårige børn.

BØRNENES ARV

I december 1687 sendte de 7 børn, hjulpet af farbror Hans, en såkaldt supplik, d.v.s. en ansøgning til kongen om dækning af deres fars tidligere udlæg, hvor de beskrev, at de intet havde at leve af, og at kreditorerne

Generalløjtnant Hans Heinrich Scheel, søn af slotsgartner Joachim Scheel, født i Kolding 1668, død 1738. Malet ca. 1727 af ukendt kunstner.

havde taget det hus, deres forældre havde efterladt dem.

3. marts året efter bevilgede kongen allernådigst, at de kunne få halvdelen af restancen, der endte med at blive skøde på nogle ødegårde i Dråby på Mols, som blev ansat til ca. 220 rigsdaler. Endelig 11. maj 1689 kunne pantet i huset i Klerkegade indløses, og gælden slettes.

Joachim Scheels ældste søn Hans Heinrich blev ved faderens død i 1685, 16 år gammel, page ved hoffet, måske takket være en

forbindelse med familien Reventlow. Han begyndte sin militære løbebane som underkonduktør ved ingeniørtropperne i 1688. I 1690-91 deltog han i det danske hjælpekorps i Irland og Flandern. I 1694 blev han udnævnt til overkonduktør i fortifikationsetaten. En udstykningsplan for Frederiksberg slot og slotshave er signeret af Hans Heinrich Scheel og dateret 4. august 1697. Til denne udstykningsplan hører en haveplan i hollandsk stil, som uden tvivl er skitseret af kaptajn Scheel. Han blev den 16. april 1727 udnævnt til ridder af Dannebrog og dermed ophøjet i den af Christian IV oprettede danske rangadel. Året efter blev han generalløjtnant af infanteriet og chef for fortifikationsetaten i Danmark, Norge og hertugdømmerne og samme år kommandant i Kastellet (Citadellet Frederikshavn) – netop der, hvor hans far tidligere havde været voldmester.

KILDER:

Elith Olesen: *3 Brødre Scheel og deres nærmeste efterslægt*. Personalhistorisk Tidsskrift. (DK), Bd.98, nr.16/6, 1978.

Chr. Pedersen: *Et Tidsbillede. (Urtehaven ved Koldinghus)*. Gartnertidende Bd. 28, 1912, s.189.

Villy Rasch: *Om apoteker Herman Reiminch – hans samtid og efterkommere*. Koldingbogen 2004.

Jens Schjerup Hansen: *Koldinghus Slotshave. Dronning Dorotheas haver ved Koldinghus*. Kbh. 1995.

Johannes Tholle: *Danske gartnere*. Kbh. 1923.

Bjørn Westerbeek Dahl: *Da Kolding skulde befæstes. To kort fra 1600-tallet*. Vejle Amts Årbog 1994.